

ŽELJKO BARTULOVIĆ

NEKI ORGANI I SLUŽBE PREMA SENJSKOM STATUTU IZ GODINE 1388.

Željko Bartulović
Pravni fakultet
HR 51000 Rijeka

UDK: 342.9(497.13 Senj)
Izvorni znanstveni rad
Ur.: 1992-09-30

U ovom se radu autor bavi pitanjem organizacije senjske općine prema Statutu iz god. 1388. On obrađuje posebno kneževu službenike: potknežina, vikara, rektore i dr. (te drži uvođenje vicekomesa umjesto vicepotestata nastojanjem Kneževa krčkih da ojačaju svoja prava nad Senjom), a posebno općinske: vijeća, općinski sudac, egzaminatori i dr. Razmatrano je pitanje pristava i notara u Senju te se osobito naglašava da je notar i kancelar Nikola u vrijeme donošenja statuta nastojao monopolizirati pravo na izdavanje isprava, pri čemu je izazvao reakciju Senjskog kaptola koji traži i dobiva privilegij "vjerodostojnog mjesta".

Senjski statut donesen je 5. svibnja god. 1388, međutim, pažljivo proučavanje 168 članaka koji slijede nakon uvoda ukazuje nam da svi nisu doneseni istodobno. U god. 1388. možemo sa sigurnošću staviti članke od 1 do 68, članke 68 do 130 između god. 1390. i 1393, dok su preostali stupili na snagu nešto poslije god. 1402. O organima vlasti posebno govore članci 18-22 te 131-156 Statuta, a konačnu sliku o službenicima i tijelima možemo zaokružiti uspoređujući propise sa stanjem koje nalazimo u ispravama. Nadalje, moramo praviti razliku između kneževih službenika i autonomnih općinskih organa vlasti.

Problem pripadnosti Senja u XII. st. prilično je nejasan¹ (razne teorije o vlasti Bizanta, hrvatsko-ugarske države, krčkih knezova Frankapana) do oko god. 1180, kada je Bela III darovao Senj (možda samo prava ubiranja raznih prihoda) templarima. Takvo stanje potrajalo je do sredine XIII. st. (najvjerojatnije do god. 1269, a zatim slijedi nekoliko godina previranja na relaciji kralj, templari, krčki knezovi, senjska općina). Napokon 20. lipnja god. 1271. Senjani izabiru krčkog kneza Vida i njegove nasljednike za nasljedne načelnike Senja.² Tijekom godina knezovi šire svoju vlast nad Senjom, koja traje do god. 1463, kada im ga oduzima hrvatsko-ugarski kralj Matijaš Korvin.

¹ Upućujemo na autorov rad "Neka pitanja iz povijesti Senja", *Dometi*, god. XXII, br. 12, Rijeka 1989, osobito str. 843-851.

² SMICIKLAS, Tadija, *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije (Codex diplomaticus, u daljnjem tekstu CD)*, sv. V, str. 597-598.

KNEŽEVI ORGANI VLASTI

U templarskom periodu nasuprot autonomnoj senjskoj komuni i njenim organima stoje templari. Prema ispravi iz god. 1205. na čelu templara u Senju nalazi se dominator Terin,³ kao i god. 1234, kada se spominje templarski brat Radoslav⁴, te god. 1233, kada se spominje titula templarskog preceptora u Senju (bez spominjanja imena)⁵ i napokon god. 1248. preceptor Henrik.⁶

Prvi spomen krčkih knezova u svezi sa Senjom imamo u ispravi od 13. svibnja god. 1257, kada knez Fridrik nastupa kao općinski načelnik i kraljev predstavnik (potestatis Seniensis, vice et nomine domini regis).⁷ Svojtatnja Senja traju do 20. lipnja 1271, kada suci, vijećnici i svi građani Senja biraju Vida, kneza Krka, Modruša i Vinodola, i njegove nasljednike za nasljedne načelnike Senja (potestatem perpetuo). To potvrđuje kralj Stjepan god. 1271. a Ladislav god. 1275. i 1279.⁸ Anžuvinci god. 1300. obećavaju krčkom knezu Dujmu Senji i načelništvo u njemu.⁹ God. 1302. Dujam upotrebljava titulu "senjski knez".¹⁰ Krčki knezovi, nezadovoljni svojim položajem nasljednih načelnika, a svjesni gospodarskih prednosti koje im pruža Senj, nastoje postati feudalni gospodari grada i tako se nametnuti gradskim organima koji makar teoretski, ako ne i stvarno, sudjeluju u odlučivanju o svim važnim pitanjima i tako ograničavaju njihovu vlast. Grad uspješno čuva svoju autonomiju sve do sredine XIV. st., ne priznajući knezovima ništa do titule "nasljednih načelnika", što vidimo iz sačuvanih isprava koje izdaju senjski notari.¹¹ Ali i knezovi izdaju isprave u kojima vidimo njihove težnje. Dujam i Fridrik nazivaju se 2. veljače 1315. "trajnim gospodarima grada Senja" (civitatis Segnie perpetui domini).¹² Napokon god. 1322. Karlo I izvršava obećanje dano god. 1300. i potvrđuje krčkim knezovima lažnu darovnicu Bele IV iz god. 1260, prema kojoj je on navodno dao Senj sa svim koristima i pripadnostima (cum omnibus suis utilitatibus et pertinentiis) knezovima Fridriku i Bartolu.¹³ Knez Nikola se, vjerojatno na temelju takve potvrde, god. 1323. naziva "nasljedni gospodar Senja" (Segne dominator perpetuus).¹⁴ Nejasni nazivi bez ikakva pravnog temelja upućuju na to da krčki knezovi "love u mutnom" i zamagljuju sadržaj svoga pravog ovlaštenja. Kao načelnici oni su samo gradski činovnici, a titulom "gospodara" nastoje se prikazati feudalcima i vlasnicima senjskog distrikta.

Do značajne promjene dolazi kada kralj Ludovik god. 1350. potvrđuje prava knezu Bartolu nakon smrti njegova brata Dujma.¹⁵ U ispravama od god. 1353. na dalje

³ CD III, str. 48.

⁴ *ibid.*, str. 420.

⁵ *ibid.*, str. 459-460.

⁶ CD IV., str. 354-355.

⁷ CD V, str. 66-67.

⁸ *ibid.*, str. 597-598.

⁹ CD VII, str. 386.

¹⁰ LJUBIĆ, Šime, Listine o odnošajih između Južnoga Slavenstva i Mletačke republike, I, Monumenta historico-juridica Slavorum Meridionalium, str. 198.

¹¹ Vidi isprave: CD X, str. 474. od 12. VII. 1339, str. 483. od 11. VIII. 1339; XI, str. 108. od 15. XII. 1343, str. 125. od 1. IV. 1344, str. 203. od 21. VI. 1345, str. 579. od 18. II. 1350, str. 584. od 2. III. 1350; XII, str. 3. od 8. II. 1351.

¹² CD VIII, str. 381.

¹³ CD V, str. 177-178.

¹⁴ CD IX, str. 162.

¹⁵ CD XI, str. 578.

Bartol se titulira "općim gospodarom" (dominus generalis).¹⁶ Napokon od god. 1365. njegovi sinovi uspijevaju prisiliti Senjane da ih tituliraju "prirodnim gospodarima" (domini naturalis), iza čega se ne nazire više pravo načelnika nego punoća vlasti feudalnog gospodara.¹⁷ Čini se da su se u tom periodu knezovi toliko osilili da ignoriraju i vlast samoga hrvatsko-ugarskog vladara Žigmunda kao i Mletačke Republike čiji su također vazali. Oni naime u dataciji senjskog statuta, kao i u nekim svojim ispravama, ne spominju kralja,¹⁸ mada se u ispravama koje su izdane u Senju kralj spominje¹⁹ pa možemo zaključiti da grad priznaje njegovu vlast nastojeći držati knezove na kakvoj-takvoj distanci.

Kako su krčki imali brojne posjede, naravno da nisu mogli čitavo vrijeme provoditi u Senju pa se ukazivala potreba da ih u odsustvu netko zamjenjuje. Tu funkciju obavljao je potknežin (vicecomes).

Pogledajmo možemo li za iznesene težnje krčkih kneževa naći neke potvrde i u svezi sa službom potknežina. Logično je da je zamjenik načelnika (potestata) podnačelnik (vicepotestat) i doista u ispravi iz god. 1271. navodi se Jakov "vicepotestas".²⁰ Nastojanja krčkih kneževa da titulu načelnika pretvore u neku značajniju razumljivo dovode i do nestanka titule zamjenika načelnika i 18. travnja god. 1292. prviput se spominje u Senju služba potknežina (Phylippus vicecomitus).²¹ Iz ovoga možemo zaključiti da su kneževi i na ovaj način pokušavali nametnuti Senju svoje zahtjeve za položajem feudalnih gospodara.

Potknežin je imao svog pomoćnika vikara (vicarius), koji je vršio u prvom redu policijsko-upravne poslove. Položaj se oba službenika tijekom vremena mijenjao. Oni su sve do god. 1402. ili nešto nakon toga vremena zadržavali za sebe sve izrečene novčane kazne i dijelili ih napola kao svoju plaću. Reformacijama Statuta knez je za sebe zadržao kazne, a potknežinu i vikaru odredio fiksnu plaću (čl. 133).²² Na taj način smanjio je njihovu neovisnost i pretvorio ih u obične činovnike. Prema izmjenama dobivaju po tri dukata od prihoda koje ima senjska općina od sela Prokike i Županjol (čl. 134 i 135), imaju pravo na popust pri kupovini mesa za svoju kuću u visini od jednog denara po libri mesa (čl. 136) te ne plaćaju maltarinu kada idu svojim mazgama u Modruš (čl. 165). Suci se u Senju prviput spominju god. 1257, tada ne kao općinski službenici, a to su bili Radoslav i Jakov, koje je imenovao kralj (Radoslcaui et Jacobi iudicium electorum a domino rege ciuitatis Senie).²³ Kako je teško očekivati da je kralj Bela IV osobno imao interes za izbor baš te dvojice, realno je pretpostaviti da je odlučujuću ulogu pri izboru imao krčki knez Fridrik, koji je kraljev vikar u Senju.

¹⁶ Vidi isprave CD XII, str. 198. od 20. IX. 1353, str. 328. od 23. II. 1356, str. 446. od 18. I. 1358, str. 649. od 17. XII. 1359; XIII, str. 38. od 7. VII. 1360, str. 399. od 29. IX. 1364; zatim LJUBIĆ, op. cit., IV, str. 61. i dalje dvije isprave od 24. I. 1364.

¹⁷ Vidi isprave: CD XIII, str. 426. od 27. III. 1365, str. 482. od 10. XI. 1365; XV, str. 60. od 16. IX. 1374, str. 67. od 15. X. 1374, str. 141. od 22. IX. 1375; XVI, str. 53. od 9. XI. 1379, str. 89. od 7. V. 1380. i str. 24. od 8. VI. 1386.

¹⁸ CD XVII, str. 137.

¹⁹ *ibid.*, str. 118.

²⁰ CD V., str. 617.

²¹ CD VII., str. 80. isti se spominje 13. listopada god. 1293, *ibid.*, str. 157, a 10. studenoga 1295. potknežin je neki Desinja (Dessegne), *ibid.*, str. 212. itd.

²² U radu se služimo tekstom, prijevodom i oznakama Senjskog statuta prema MARGETIĆ, Lujo, Senjski statut iz 1388, Senjski zbornik, 12-14, Senj 1987.

²³ CD V., str. 66.

Prema Statutu knez postavlja dva od tri senjska suca (posredno se to vidi iz čl. 30, koji govori o rektorima te nasuprot njima o općinskom sucu, eksplicitno u čl. 138). Oni se zovu rektori (rectores) slično kao u Rijeci i Trstu. Knez ih postavlja isključivo iz redova plemića (čl. 137), i oni zajedno s potknežinom i vikarom vrše upravnu i sudsku vlast. Plaću nisu dobivali izravno od kneza, nego su, slično vicecomesu i vikaru, imali pravo na dio nekih prihoda: od podavanja na dalmatinsko vino po 2 golubacija po tovaru i 4 po lađi te isto podavanje na vapno (čl. 69), pravo na prvu izrečenu kaznu od 4 libre tijekom službe (čl. 70), 24 libre od kazni i podavanja od celeza, tj. od vratiju i prozora nanovo učinjenih i poziva, od sabiranja iz Prokika i Županjola (čl. 71), popust pri kupovini mesa od jednog denara na jednu libru mesa (čl. 73) te svakog četvrtka mogu uzeti dvije libre mesa besplatno ili alternativno 4 libre u novcu godišnje (čl. 74), imaju pravo na dio prihoda iz sela Županjol i Prokike (čl. 108). Čini se da i kod njihovih naknada dolazi do izmjena god. 1402. ili ubrzo nakon toga jer tada dobivaju od naroka 6 libara (čl. 139), od novčanih presuda 34 libre (čl. 140), od mesnice 6 libara u mesu (čl. 141), sada dobivaju čitavu pristojbu od dalmatinskog vina (čl. 142) i vapna (čl. 143), popust na meso kupljeno za osobne potrebe u visini od jednog denara na jednu libru mesa (čl. 144), ubiru kazne za izostanke u visini od 2 libre i 5 soldina (čl. 145) te ne plaćaju maltarinu kada idu u Modruš (čl. 165). Navedeni prihodi, odnosno oslobođenja, odnose se i na kneževe suce i na općinskog suca pa ih pri obradi općinskog suca nećemo posebno ponavljati.

Niži kneževi službenici (officiales) ubirali su poreze, takse i podavanja (čl. 4, 5, 7 i 67), a u čl. 136 spominje se službenik koji nosi naziv "dacionum", očito prema vrsti pristojbe koju ubire.

OPĆINSKI ORGANI VLASTI

Pavičić drži da je Senj u XII. st. županija te da gradokmetove u Senju zastupaju župan i tri podžupana. Jedan se nalazio u Senju, drugi u Starigradu, a treći u Trzanu (današnjim Krmpotama). Niži organ općine bio je satnik.²⁴ Ipak za takvo stajalište ne nalazimo potvrdu u ispravama.

Po N. Klaić Senj je u XII. st. potpuno organizirana općina sa satnikom, sucem i dvornikom, koji se spominju u ugovoru s Rabom iz god. 1205. Satnik se gubi, vjerojatno nakon provale Tatara god. 1241, a god. 1257. javlja se titula načelnika (potestata), koji je općinski organ i tada je vrši krčki knez Fridrik. Suci su vjerojatno organi koje postavlja načelnik, a postoji i vijeće koje bira sudske činovnike tj. općinskog pisara (scriba comunis), dvornika (diuornicus) i glasnika (preco). Do sastavljanja Statuta izgubili su se stari organi poznati iz drugih kvarnerskih općina, a to su, osim spomenutog satnika, bili gradšćik i busović.²⁵

Zjačić je obradio pitanje senjskih vijeća. On drži da su postojala tri vijeća, i to: Malo općinsko vijeće (consilium comunis minus), Veliko općinsko vijeće ili Skupština cijele općine (consilium comunis maius, consilium totius universitatis) i Vijeće plemića (consilium nobilium comunis).²⁶

²⁴ PAVIČIĆ, Stjepan, Senj u svojem naselnom i društvenom razvitku od 10. stoljeća do turskog prodora, Senjski zbornik 3, Senj 1968, str. 326-332.

²⁵ KLAJČIĆ, Nada, Društvena struktura kvarnerske općine u razvijenom srednjem vijeku, Krčki zbornik 2, Krk 1971, str. 116-118. i 124.

²⁶ ZJAČIĆ, Mirko, Statut grada Senja iz 1388. godine, "Rad" JAZU, 369, Zagreb 1975, str. 50-52.

Margetić iznosi stav po kojem Senj ni u prvoj polovici XIII. st. nije bio "potpuno razvijenom gradskom općinom". U ispravi iz god. 1205. spominje se satnik koji ima policijsko-upravne zadatke, dok je dvornik vjerojatno funkcionar kojeg postavljaju templari, a ne općina. God. 1234. opet se spominje satnik. Oba službenika ne govore u prilog razvijenosti općine. No uslijed povoljnih ekonomskih prilika Senj se razvija, a usporedno se organiziraju i organi komune. God. 1257. spominju se načelnik (potestat) i dva suca, koje imenuje kralj, tako da općina nije posve samostalna. Za vrijeme krčkih na čelu grada je knez, koji imenuje većinu funkcionara i ograničava samostalnost općine. U vrijeme donošenja Statuta u Senju vjerojatno djeluje Veliko vijeće sastavljeno od plemića i pučana, ali o tome nemamo podataka. Slična je situacija i s Vijećem plemića, dok o postojanju vijeća koje sačinjavaju plemići i vijećnici-pučani imamo tragova u čl. 18 i 19 Statuta.²⁷

Najvažniji službenici općine prema Statutu su slijedeći:

a) *Općinski sudac (iudex comunis)*, koji djeluje uz dva gospodska suca - rektora. On mora biti plemić, a po čl. 19 biraju ga rektori, plemići i vijećnici (rectores, nobiles ac homines de consilio) dok ga po čl. 137 biraju plemići i vijećnici (nobiles et consiliarii), sudjeluje u suđenju, ali njegova je uloga minimalizirana jer odluku mogu donijeti i dva preostala (gospodska) suca bez njega ukoliko nije došao na sud (čl. 30). Sudi u redovnom postupku i organizira redarstvenu službu na sajmu na dan sv. Jurja (čl. 153). Izgleda da je bio odgovoran za razrezivanje podavanja zvanog narok, koje su plaćali pučani. Međutim, propis nije sačuvan u cijelosti pa to ostaje samo pretpostavkom (čl. 154). Dužan je čuvati općinski pečat, a za pečaćenje isprave dobiva 4 soldina (čl. 47), što je reformacijama povećano na 8 soldina (čl. 168).

Moramo upozoriti na stav N. Klaić, gdje je došlo do očite pogreške u izjednačavanju funkcije sudaca i egzaminatora.²⁸ Ona drži da porodice Raduč i Mojzes imaju nasljednu čast kraljevskih sudaca, pozivajući se na čl. 156 koji glasi:

"Nadalje, u gradu Senju trebaju postojati tri egzaminatora, zakleta plemića, koji moraju nadzirati sve isprave učinjene u gradu Senju i posljednje volje, i to da li su valjane po pravu i prema pravnom običaju grada Senja, a nakon toga trebaju se potpisati radi veće vjerodostojnosti; od tih egzaminatora gospodin knez postavlja jednog, drugi se imenuje iz obitelji Raduča, a treći od Mojsevića."

Očito je da članovi te dvije ugledne obitelji vrše službu egzaminatora, a ne sudaca. Nadalje navodi "Dvojica senjskih sudaca iz odabranih dviju porodica imaju nasljednu sudačku čast, dok preostala dvojicu ima, prema podacima 138. člana SS "dominus comes iurisdictionem eligendi pro libido voluntatis". Znači, zahvaljujući previdu u funkcijama, postojala bi četiri suca. Međutim, nekoliko redaka dalje stoji "ali neka ipak pozovu trećeg općinskog suca".

U ranije spomenutoj ispravi iz god. 1268.²⁹ spominje se čak 7 sudaca, ali to možemo jednostavno objasniti. Kad je osoba prestala obavljati funkcije suca, zadržavala je počasni naziv, kako se to i danas ponekad koristi.

b) *Općinski kancelar (cancellarius communis)*. Biraju ga suci i vijećnici (rectores et consiliarii), kako je određeno čl. 21 Statuta. Osoba koja vrši službu kancelara uživa sve one privilegije koje pripadaju senjskim plemićima (čl. 22). O njemu više kasnije.

²⁷ MARGETIĆ, Senjski statut, str. 29-36.

²⁸ KLAJČ, N., Vinodol od antičkih vremena do knezova krčkih i Vinodolskog zakona, Pazin - Rijeka 1988, str. 120.

²⁹ CD V, str. 474-475.

c) *Egzaminatori (egzaminatores)*. U Senju djeluju trojica egzaminatora. Dvojica su iz obitelji Raduč i Mojzes, a trećeg postavlja knez (čl. 156). Nema podataka, ali vjerojatno i njih biraju rektori i vijećnici. O njma također više kasnije.

d) *Navkiri (naucleri)*. To su dva službenika koji obavljaju policijske dužnosti. Biraju ih plemići i vijećnici (*rectores et consillarii*), služba im traje 6 mjeseci i dužni su sa čuvarima noću čuvati grad (čl. 146), baždariti sve mjere u Senju, uz nenavedenu naknadu (čl. 147), za plaću dobivaju po 4 dukata iz podavanja zvanog narok (čl. 148). Spominju se i u čl. 20, ali propis nije u cijelosti sačuvan.

Prilično je zanimljiv naziv ovih službenika jer ta riječ označava i zapovjednika broda. Možda to ima neke veze s nastankom te službe, pod uvjetom da su oni nekada bili i zapovjednici naoružanih brodova koje su Senjani bili dužni opremiti za slučaj rata prema nekoj nama nepoznatoj obvezi u odnosu na krčke knezove. Možda naziv treba povezati i s templarima jer se u nekim društvima koja ga nastavljaju nakon ukidanja u XIV. st. (Sionski priorat) javlja titula zapovjednika - kormilara (*nautonier*) iako je ova pretpostavka još manje vjerojatna od prve.

e) Niži su organi *glasnik (preco)* i *dvornik (duornicus)*. I jedan i drugi dužni su kao sudski službenici pomagati rektorima u dane kada se održava suđenje (čl. 28) iako je taj opis dužnosti prilično neodređen. Glasnik također mora vršiti javne objave kupoprodaje nekretnina na trgu ispred katedralne crkve (čl. 23), a dvornik pozivati tužene osobe na sud (čl. 29).

NOTARI I PRISTAVI

Notar i pristav koji se spominju u Statutu nisu službenici, već privatne osobe s nekim javnim ovlaštenjima, no kako su prilično važni za pravni život općine, držimo da ih nužno treba obraditi.

Kasno Rimsko Carstvo poznavalo je tabelione - pisare, privatne osobe bez javne vjere i tabularije - niže činovnike provincijske administracije, koji su imali javnu vjeru (*fides publica*), ali u strogo ograničenim, manje važnim poslovima. Vladajuća teorija drži da langobardske isprave nisu imale javnu vjeru i da tek pod Karolinzima dolazi do jačanja ugleda notarskih isprava. Pad njenog značenja slijedi u IX. i X. st., a od XII. st. isprava ponovno doživljava uspon. Po Margetiću javna vjera priznata je ispravama u Italiji od god. 746, zakonom langobardskog kralja Rathisa, sve do XII. i XIII. st. kada pod utjecajem glosatora dobiva novi impuls i novi naziv - *instrumentum publicum*.³⁰

U drugoj polovici IX. st. pojavljuju se notari na osnovu carske potvrde, tj. notari sacri palatii, a pape kao rivali Carstva ne žele zaostati pa i oni imenuju notare na temelju papinske potvrde (*publicus apostolica auctoritate notarius*). Uslijed jačanja gospodarstva od XII. st. u Italiji dolazi do rasta broja notara. Oni tada više nisu dio papinske i carske hijerarhije, već potvrda predstavlja dozvolu za rad, neku vrstu diplome.³¹

Notarijatom i javnim ispravama u Hrvatskom primorju i Dalmaciji bavili su se mnogi povjesničari. Izdvojimo samo neke, Šufflay se drži vladajuće teorije o

³⁰ MARGETIĆ, O javnoj vjeri i dispozitivnosti srednjovjekovnih isprava s osobitim obzirom na Hrvatske primorske krajeve, Radovi 4, Institut za hrvatsku povijest, Zagreb 1973, str. 5-7. i 9-11. i tamo navedena literatura.

³¹ *Ibid.*, str. 14-15; GULIN, Ante, Javna djelatnost notarske kancelarije i kaptola u Senju tokom srednjeg vijeka, Senjski zbornik 15, Senj 1988, str. 30-31; KRMPOTIĆ, Branko, Dubrovčanin Feliks Petančić - kancelar senjski, Senjski zbornik 6, Senj 1975, str. 297-299.

langobardskom i karolinškom zakonodavstvu, a jačanje notara i isprave stavlja u XIII. st.³² Kostrenčić drži da notarska isprava od XII. i XIII. st. ima javnu vjeru. U XV. st. oduzima se javna vjera notarima i daje jedino kancelaru.³³ Inchiostri povezuje dalmatinskog notara s crkvenim notarijatom i bizantskim utjecajem. Od XIII. st. notar daje javnu vjeru ispravi.³⁴ Po Beucu od XIII. st. isprava prelazi u instrumentum sa samostalnom dokaznom snagom, ali nalazimo i svjedoke, a javljaju se i egzaminatori koji joj daju tu vrijednost.³⁵ N. Klaić drži da snaga notarske isprave u XII. i XIII. st. leži u svjedocima koji se u njoj javljaju.³⁶

Po Margetiću notar je privatna osoba. Isprava sa svjedocima ima svoju snagu, ali još veću dobiva isprava s pristavom jer je pristav privatna osoba s javnom vjerom. Isprava tada ima značaj notarije koja upućuje na pristava. Nakon smrti pristava isprava zadržava svojstvo dokazne isprave pa će sud raspravljati o njoj kao i o drugim dokaznim sredstvima. Pritom sud ne mora pokloniti povjerenje ispravi. S druge strane smrt pristava (odnosno neugodne posljedice koje ona donosi imaocu isprave) mogla se izbjeći prenošenjem njegovih svojstava na mladu osobu. Daljnje prenošenje vjerojatno nije bilo potrebno jer osobu štiti npr. dugogodišnji posjed. Čak je i pristav mogao sebi odrediti zamjenika bez posebnog odobrenja vlasti kao u ispravi iz god. 1189.³⁷ To odaje elemente staroslavenskog i starohrvatskog postupka, osjećaj da "državna vlast" pripada svakom članu društvene zajednice. Ona nije nešto odvojeno, već imanentno svakom članu društva.³⁸

Za razliku od kasnorimske i bizantske tradicije, koja traži ovjeru službenog općinskog organa, pristav je karakterističan za "barbarske" narode kao osebujna institucija privatne osobe s javnom vjerom. Nerazvijeno društvo nema tako izgrađen sudski i općinski aparat pa traži pomoć članova zajednice. Vlast izabire pristava kao "činovnika ad hoc", koji ne ulazi u strukturu organa vlasti. On je osoba povjerenja za sud i za stranke, koja može posvjedočiti da je postupak sproveden i donesena određena odluka, neka vrsta "živog sudskog arhiva". Dakle, u Hrvatskom primorju i Dalmaciji kombinira se rimsko-bizantska tradicija po kojoj notar nije osoba javne vjere s hrvatskom ustanovom pristava. Od XIII. st. pristav polako ali sigurno ustupa svoje mjesto u korist egzaminatora, koji je općinski funkcionar.

Prema odredbama Senjskog statuta vidimo da je njegova funkcija u odumiranju jer ispravama javnu vjeru daju kancelar i egzaminator. On sudjeluje u sporu, a određena je i naknada za njegov trud, koju snosi onaj tko izgubi spor. Ona ovisi o vrijednosti spora: do 45 soldina dobiva jedan soldin na svakih deset soldina, do 140 libara 4 dinara za libru, iznad toga jedan celez tj. 45. soldina (čl. 38). Za uvođenje u posjed dobiva 1 celez od osobe koju uvodi (čl. 39).

³² ŠUFFLAY, M. Die dalmatinische Privaturkunde, Sitzungsberichte der Kais. Akademie der Wiss. in Wien, Band CXLVII, Wien 1904, str. 5-29, 37-44, 74-78 prema MARGETIĆ, O javnoj vjeri, str. 15-16.

³³ KOSTRENIĆ, Marko, Fides publica (javna vjera) u pravnoj historiji Srba i Hrvata do kraja XV veka, Beograd 1930, str. 71-90, prema MARGETIĆ, O javnoj vjeri, str. 16-17.

³⁴ INCHIOSTRI, Ugo, Il comune e gli statuti di Arbe fino al secolo XIV, Archivio storico per la Dalmazia, god V, vol IX i X, Roma 1930, str. 441-453.

³⁵ BEUC, Ivan, Statut zadarske komune iz 1305. god., Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci II, Rijeka 1954, str. 543, i dalje.

³⁶ KLAJĆ, N. Problem najstarije dalmatinske privatne isprave, Zbornik radova Vizantološkog instituta, XIII, Beograd 1971, str. 141.

³⁷ CD III, str. 234-235.

³⁸ MARGETIĆ, O javnoj vjeri, str. 31-48.

EGZAMINATORI I KANCELAR

Govoreći o egzaminatorima navedimo mišljenja raznih autora o njihovoj funkciji. Šufflay drži da egzaminator zamjenjuje kolegij notara, Strohal da je egzaminator sredstvo isisavanja pučana, Kostrenčić da nadzire materijalno-pravnu i formalno-pravnu stranu pravnog akta; po Baradi on je tumač, Beuc misli da on postoji radi kontrole prometa nekretnina i zaštite posjedovnih odnosa, a Brandt da oni provjeravaju i ovjeravaju isprave.³⁹

Ni jedan od ovih autora nije ispitivao dužnosti egzaminatora paralelno s onima u Veneciji. Tamo je služba egzaminatora uvedena god. 1204, a u našim krajevima pojavljuje se god. 1228. na Rabu,⁴⁰ u Zadru god. 1229,⁴¹ Trogiru god. 1238,⁴² Šibeniku god. 1243.⁴³ itd. Uočljivo je da se egzaminatori pojavljuju u onim gradovima gdje je mletački utjecaj bio najjači, na Rabu i u Zadru, a nakon toga u onim krajevima gdje je taj utjecaj slabiji, tako u Senju u ispravi tek god. 1292.⁴⁴

Prema Statutu Jacopa Tiepola iz god. 1242. egzaminatori ovjeravaju: iskaze svjedoka u izvanparničnom postupku, uvjerenja u povodu prijenosa vlasništva nad nekretninama, isprave koje izdaje nepodijeljeni sin u obitelji, isprave djece bez roditelja ispod 18 god., isprave osiguranja povećanog miraza, izjave dužnika, nadalje razmatraju i pripuštaju prigovor protiv otuđenja nekretnina, ovjeravaju isprave o zalaganju i darovanju nekretnina te sudjeluju u postupku prodaje na "stari" i "novi" način. U postupku po "starom" načinu sudjeluju ukoliko je došlo do prigovora. Po "novom" načinu prodavalac ih izvješćuje o prodaji, a oni procjenjuju nekretninu i objavljuju prodaju putem glasnika. Također imaju ulogu pri uvođenju u posjed.⁴⁵

U funkciji službenih ovjerovitelja isprava pravnih akata egzaminatori prelaze u Hrvatsko primorje i Dalmaciju. Dok u Veneciji sve više ispituju materijalno-pravnu stranu isprava, kod nas u prvi plan izbija položaj službenih ovjerovitelja isprava, bez čijeg potpisa isprava ne važi.

Funkcija egzaminatora nije jednostavno preslikana iz Venecije. Ona je kod nas doživjela značajne izmjene. Postoji još jedna razlika između naših i venecijanskih egzaminatora. U Veneciji ovjeru načelno vrše dva egzaminatora, a kod nas je dovoljan potpis samo jednoga. Iznimku čini Istra (Trst, Kopar, Ižula, Piran), gdje ovjeru vrše vicedomini, i to u pravilu dva, te Kotor i Budva, gdje postoji auditor koji ovjerava isprave zajedno sa sucem.

³⁹ ŠUFFLAY, op. cit., str. 107; STROHAL, Statutum et reformationes civitatis Tragurii, Monumenta Historico-juridica Slavorum meridionalium, vol. X, Zagreb 1915, str. 328; KOSTRENCIĆ, op. cit., str. 78-80, BARADA, Miho, Trogirski spomenici I, Zagreb 1946, u predgovoru; BEUC, op. cit., str. 616, 711, 730-739 i 753-754; BRANDT, Miroslav, Wycklfova hereza i socijalni problemi u Splitu krajem XIV stoljeća, Zagreb 1955, str. 182, prema MARGETIĆ, Funkcija i porijeklo službe egzaminatora u srednjovjekovnim komunama Hrvatskog primorja i Dalmacije, Starine JAZU, knj. 55, Zagreb 1971, str. 191-193.

⁴⁰ CD III, str. 282.

⁴¹ ibid., str. 309.

⁴² CD IV, str. 58.

⁴³ ibid., str. 229.

⁴⁴ CD VII, str. 82.

⁴⁵ Statut Venecije lib. I, cap. 24, 37, 38, 56; lib. III, cap. 2, 10, 42, 45; lib. V, cap. 11 i 12, prema MARGETIĆ, Funkcija i porijeklo, str. 203-206.

Ustanova egzaminatora zahtjevom za dodatnim ovjeravanjem notarske isprave zapravo je "kočila" trgovačke odnose, osobito u gospodarski razvijenijim sredinama istočnog Jadrana. Uvođenje egzaminatora značilo je da s druge strane pobjedu rimsko-bizantskog shvaćanja po kojem javnu vjeru imaju isprave koje su ovjerali općinski službenici. Isprava izdana od notara ima dokaznu snagu, a tek egzaminiranjem dobiva javnu vjeru.

U slijedećem stupnju razvoja dolazi do ograničavanja notarske službe. Umjesto privatnih notara, čije se isprave egzaminiraju, uvodi se općinski službenik - kancelar, koji uslijed svoje pripadnosti općinskim strukturama vlasti ima javnu vjeru, a knjige koje vodi općinski kancelar su općinske knjige.

Vratimo se na Senjski statut. Tu još uvijek nailazimo na arhaičnog pristava, ali istodobno na egzaminatore i općinskog kancelara. Važno je navesti propis čl. 20:

"Nadalje su utvrdili da rečeni rektori i vijećnici mogu izabrati samo jednog kancelara koji treba pisati ugovore i zapisnike senjskoga suda i nitko drugi ne može sklapati ugovore ili pisati druge zapisnike, osim njega: ako to učini, neka bude nevaljano i bez vrijednosti i važnosti sve što se nađe napisano ili zabilježeno rukom druge osobe, osim ako bi se dokazalo da je učinjeno u odsutnosti službenika i po odobrenju rektora ili jednoga od senjskih rektora."

Ako je intencija Statuta da isprave izdaje samo kancelar kao općinski službenik, a u slučaju da on nije u mogućnosti sastaviti ispravu to vrši netko drugi po odobrenju rektora ili jednog od njih, za što su onda potrebni i egzaminatori, da li za egzaminiranje isprava kancelara? Vjerojatno ne, iako su sačuvane i takve isprave iz razdoblja prije i nakon donošenja statuta. No odredba čl. 21 o kancelaru kao jedinom sastavljaču isprava donesena je god. 1388. i odgovara tadašnjem stanju. Prema podacima iz sačuvanih isprava, u vrijeme donošenja Statuta, funkciju kancelara, a time i posao notara obavlja ista osoba - "Nikola sin Dominika s Krka, javni notar na temelju carskog ovlaštenja, a sada službeni notar senjske općine" (Nicolaus quondam Dominici de Vegla, publicum imperiali auctoritate notarius et nunc comunis Segnie officialis iuratus). Nije li možda dotični Nikola iskoristio svoj utjecaj dugogodišnjeg notara i kancelara,⁴⁶ a možda i "veze" s knezovima jer je također potjecao s Krka, i osigurao sebi monopol na izdavanje isprava koje su imale javnu vjeru. Ako je tako, onda je nemalu ulogu imao materijalni interes, tj. naplaćivanje takse za sastavljanje isprava. Ne bi li se za takvo pravo i danas borio neki advokat, odvjetnička komora, te zar upravo taj prihod ne ubire općinska uprava putem ovjere potpisa?

⁴⁶ Ovdje moramo upozoriti na period u kojem je Nikola obavljao svoju dužnost. Prema GULINU, op. cit., str. 34-38, njegova je djelatnost duga i revna te obuhvaća period od 1360. do 1394, jer sačuvane isprave govore o tim međama. Ipak držimo da isprave koje možemo pripisati Nikoli obuhvaćaju samo period od 2. III. 1372 (CD XIII, str. 38-41) do 21. XII. 1394 (CD XVII, str. 630-631). Naime, Gulin je previdio da su isprave do 1372. kopije koje je Nikola sastavio prema originalima i to: CD XIII, str. 38-41. originalno sastavljena 7. VII. 1360. po notaru Mikini, kopija načinjena po Stefaninu, a tek druga kopija po Nikoli 2. III. 1372; zatim CD XIII, str. 347-348. od 5. III. 1364, a kopija iz 1371. bez oznake notara, no možda ipak od Nikole; CD XIII, str. 399-401. od 29. IX. 1364, sastavljena po notaru Mikini, dok je kopiju napravio Nikola, ali bez oznake godine; CD XIII, str. 426-428. od 27. III. 1365, koju je sačinio Mikina, a prijepis od 4. IV. 1375. znači s najvećom vjerojatnošću Nikolina; CD XIII, str. 482-485. od 10. XI. 1365, dok je prijepis sastavio Nikola 4. IV. 1389.

I stvarno, u periodu do god. 1402. u Statutu nemamo spomena o egzaminatorima, a tada čl. 156 Statuta određuje izbor trojice egzaminatora. Znači da je tada napušten povlašten položaj kancelara, možda uslijed Nikoline smrti, pa novi kancelar nije uspio održati svoju povlasticu. Posljednja sačuvana isprava kancelara Nikole potječe iz god. 1394,⁴⁷ tako da bi te godine ili jedne od slijedećih mogli pretpostaviti njegovu smrt. Čini se da kasniji senjski kancelari nisu uspjeli očuvati monopol, jer su sačuvane isprave sastavljene od službenih senjskih notara, koje možemo držati i kancelarima, a koje ipak sadrže ovjeru egzaminatora.

SENJSKI KAPTOL KAO VJERODOSTOJNO MJESTO

Još je netko bio nezadovoljan pravom kancelara i vrlo brzo utjecao na izdavanje isprava u Senju. To je bio Senjski kaptol, koji je to pravo dobio god. 1392, što bismo mogli povezati s upravo navedenim monopolom kancelara. Možda su se i članovi Kaptola našli pogođeni ograničenjem Statuta te su se zato obratili kralju Žigmundu, koji privilegijem od 25. listopada 1392. dodjeljuje Senjskom kaptolu upotrebu kaptolskog pečata. "Imajući u vidu čisti probitak, korist i opće dobro (...) dajemo istom senjskom kaptolu i njegovim nasljednicima trajno pečat (...) da se on postavlja na isprave i bilo koja pisma koja se osnažuju snagom istog pečata i to na sudovima, posjedovnim parnicama, ugovorima, svjedočanstvima (...)"⁴⁸

Na taj način Kaptol postaje vjerodostojno mjesto (*locus credibilis*). Javnu vjeru ispravama koje je izdavao Kaptol daje pečat, tako da ih nije potrebno egzaminirati. Tako je došlo do derogiranja odredbe čl. 21 Statuta.

Veliku ulogu u dobivanju privilegija za Kaptol sigurno su imala dva senjska biskupa: Ivan de Cardinalibus i njegov sinovac Leonard de Cardinalibus, koji ga je naslijedio god. 1392. Oba su bili vjerni pristalice kralja Žigmunda pa im vjerojatno nije bilo teško isposlovati od vladara takvu povlasticu.

Kaptol je kao vjerodostojno mjesto ponovno potvrdio god. 1480. kralj Matijaš Korvin, a nastavio je svoju djelatnost i u XVIII. st., kada je potvrđen zakonskim člankom 56 iz god. 1741.⁴⁹

ETLICHE ORGANE UND DIENSTE NACH DEM SENJER STATUT AUS DEM JAHR 1388

Zusammenfassung

Der Autor dieses Artikels befaßt sich mit dem Problem der Senjer Gemeinde nach dem Statut aus dem Jahr 1388, und beschreibt die Organe, die dem Fürsten untergeordnet waren (Vizefürst, Vikar, Rektoren und andere), wie auch die Organe der Gemeinde (die Räte, die Examinatoren, der Gemeinderichter und andere). Die Einführung des Vizecomes- statt des Vizepotestatusdienstes erklärt er als Bemühungen der Krker Fürsten ihre Ansprüche auf die Stadt Senj zu stärken. Danach zieht der Autor in Betracht die Frage des Pristaldus und des Notars in Senj, und betont, daß der Notar und Kanzler Nikola die Ansprüche auf die Herausgebung der Dokumente monopolisieren wollte, und dadurch die Reaktion des Senjers Kapitels provozierte. Danach hat das Senjer Kapitel das Privilegium des "Locus credibilis" verlangt, und hat es bekommen.

⁴⁷ CD XVII, str. 630-631.

⁴⁸ *ibid.*, str. 465-466.

⁴⁹ GULIN, *op. cit.* str. 36-37. i tamo navedeni izvori.